

Antropologie en oorlog, een reflectie

*A scientist who uses his research as a cover for political spying forfeits the right to be classified as a scientist
(Franz Boas, The Nation 20 Dec 1919)*

In: Instituut Culturele Antropologie (ICA), winter 2012: pp.4-8

Introductie

De grote filosoof en pacifist Bertrand Russell schreef in 1952 over de relatie tussen wetenschap en oorlog. Hij haalt Archimedes aan die voor zijn neef en tiran van Syracuse oorlogsmachines bouwde om in 212 v.Chr. de stad tegen de Romeinen te verdedigen. Het mocht niet baten, Syracuse viel. Russell haalt nog meer historische voorbeelden aan van technisch wetenschappelijke ondersteuning van oorlog. In de loop van de vorige eeuw zijn echter ook de sociale wetenschappen bij het oorlogsbedrijf betrokken geraakt.

Grote opschudding veroorzaakte de vader van de Amerikaanse antropologie Franz Boas in 1919 met een ingezonden brief in The Nation. Hierin beschuldigde hij vier collega's van misbruik van hun positie als wetenschappelijk onderzoeker door te spioneren in Centraal Amerika tijdens de Eerste Wereld Oorlog.¹ De pacifist Boas maakte korte metten met hen en schreef dat zij "...prostituted science by using it as a cover for their activities as spies..."² Hiermee opende Boas het debat, en zette meteen de toon, over de relatie tussen sociale wetenschappers, militairen en oorlogsvoering dat tot op de dag van vandaag voortduurt. Het is een debat waarin de emoties hoog kunnen oplopen. Boas actie werd hem door zijn collega's niet in dank afgenomen met het gevolg dat hij uit de American Anthropological Association (AAA) gezet werd.³ Meer recent moesten tijdens de laatste conferentie van het World Archaeological Congress (WAC) de deelnemers aan de discussie over al of niet samenwerking met militairen beschermd worden vanwege bedreigingen die op internet geuit waren.⁴

Berucht zijn de voorbeelden van de antropologen Margaret Mead en Ruth Benedict, studenten nota bene van Franz Boas, die in de Tweede Wereld Oorlog en in de Koude Oorlog direct of indirect voor de Amerikaanse inlichtingendiensten werkten. Daarna volgen nog meer collega's, antropologen en archeologen, die voor geheime projecten van de Amerikaanse overheid werkten. De discussie laaide in alle hevigheid op toen in 2005 het idee van Human Terrain System (HTS) werd geïntroduceerd. Het Amerikaanse militaire project veronderstelt een tekort aan lokale kennis bij de commandanten over hun inzetgebied. Daarom zouden teams van sociale wetenschappers, waaronder antropologen, samengesteld moeten worden om in dienst van de krijgsmacht die kennis te verzamelen. Twee jaar later deed de AAA dit project in de ban en verfijnde haar bezwaren nog eens in 2012.⁵ Het debat hierover is nog lang niet afgelopen. Echter kies ik ervoor dit debat hier niet inhoudelijk voort te zetten. Ik denk dat de lezers meer hebben als ik ze deelgenoot maak van mijn persoonlijke zoektocht als antropoloog en erfgoed expert binnen het militaire bedrijf. Daarnaast hoop ik zo een bijdrage te kunnen leveren aan het debat dat in Nederland nog nauwelijks op gang is gekomen.

Militaire carrière

In 2003 werd ik op een congres in Den Haag over bescherming van cultureel erfgoed benaderd om als reservist Specifieke Deskundigheid toe te treden tot de Cultuurafdeling van het Nederlandse bataljon CIMIC, Civil-Military Cooperation.⁶ De Cultuurafdeling was kort daarvoor opgericht met het doel het vaderlands cultureel erfgoed en het erfgoed in het missiegebied te beschermen in tijden van conflict.⁷ De krijgsmacht zat heel erg verlegen om expertise.⁸ Ik had mij tot dan beziggehouden met risico management in het documentair erfgoed en was geïnteresseerd geraakt in de gevolgen van een natuurramp en een gewapend conflict voor collectie-houdende culturele instellingen.⁹

In het voorjaar van 2003 was de 'Coalition of the Willing' Irak binnen gevallen en in september zond Nederland zijn eerste militairen uit naar Zuid Irak. Inmiddels waren de verhalen over het verlies van

de collecties van het nationaal museum en de bibliotheek in Bagdad genoeglijk bekend. Schokkende verhalen over het plunderen van de Iraakse archeologische opgravingen volgden. CIMIC-ers van onze afdeling zaten te popelen om voor de eerste keer uitgezonden te worden om het bedreigde erfgoed van Irak te beschermen. Zeker, ik had in Amsterdam mee gedemonstreerd tegen de inval in Irak maar voelde dat ik niet kon toekijken hoe Irak systematisch beroofd werd van haar verleden. In 2004 ben ik voor 7 maanden uitgezonden als 'Senior Advisor for the Ministry of Culture' op de Amerikaanse ambassade in Bagdad.¹⁰ Ik heb er nooit spijt van gehad. Ter plekke heb ik veel waardering ontvangen in het bijzonder van mijn Iraakse collega's. Bij thuiskomst moest ik mij vaak verdedigen en op allerlei fora en in vele gremia heb ik actief deel genomen aan de discussie of je als wetenschapper voor of met de militairen kunt werken.

In 2009 ben ik 6 maanden uitgezonden als cultureel adviseur van de Nederlandse ISAF commandant in Zuid Afghanistan.¹¹ Had ik in Irak het idee dat ik een positieve bijdrage heb kunnen leveren, zo teleurgesteld was ik bij thuiskomst over de ISAF missie en mijn bijdrage daaraan. Ik heb niets kunnen doen tot het behoud van het Afghaanse erfgoed en zat zo dicht op de strijd dat ik in grote gewetensnood kwam.¹² Voor mijn gevoel werd ik de strijd ingezogen als in een waterkolk en kon ik er nauwelijks uit komen. Na de ISAF missie heb ik binnen CIMIC nog enkele taken op mij genomen maar de liefde was over. Mijn ongemak nam toe toen ik halverwege 2011 merkte dat de Cultuur afdeling van CIMIC de kant van Human Terrain System opging. Mijn waarschuwingen werden in de wind geslagen en in de zomer van 2012 besloot ik mijn CIMIC carrière definitief achter mij te laten. Per 1 januari 2013 heb ik eervol ontslag gekregen.

Overwegingen

Juist door de felle kritiek op deelname van wetenschappers aan het militaire bedrijf was ik genoodzaakt al snel mijn eigen rol onder de loep te nemen. Ik heb verschillende keren de gelegenheid gekregen om mijn standpunt uiteen te zetten en ik heb de tijd genomen om een aantal vraagstukken nader te bestuderen. Gaandeweg heb ik mijn standpunten bijgesteld. Enkele resultaten van die zoektocht geef ik hieronder kort weer.

- *Missie gesanctioneerd*
Deelname aan een internationale militaire missie kan alleen als die missie door een internationaal lichaam als UN Security Council, NATO, EU of AU gesanctioneerd is (zie Teijgeler, 2009a).¹³ Voor veel collega's kwam deze voorwaarde als een verrassing, men had er nooit bij stilgestaan.¹⁴ Voor anderen loste dit de kern van probleem niet op.
- *Toegepaste wetenschap*
Bij CIMIC wordt niet verwacht dat de reservist wetenschappelijk onderzoek doet. In andere onderdelen van het leger wordt wel aan onderzoek gedaan. Wel kan gevraagd worden een rapport over bepaalde zaken op te stellen.¹⁵ Ik ben een breed opgeleide sociale wetenschapper en, hoewel ik als erfgoed expert bij CIMIC ben gegaan, ontkom ik er natuurlijk niet aan die kennis ook binnen CIMIC te gebruiken.¹⁶ De deskundigen bij CIMIC maken dus gebruik van toegepaste wetenschap. Als het HTS volledig wordt ingevoerd zal dat anders worden, dan vermoed ik dat antropologen veldwerk gaan verrichten en zal die informatie voor militaire inlichtingen worden gebruikt.
- *Internationaal Recht*
Het internationaal humanitair recht en het international militair recht zijn heel duidelijk in de verplichtingen die aan een militaire missie verbonden zijn. Bij afwezigheid van andere entiteiten zijn militairen verplicht in tijden van oorlog hulp te verlenen om in alle noden van het volk te voorzien. De eerste verantwoordelijkheid ligt bij de staat, daarna bij de internationale organisaties, daarna bij de NGOs en in laatste instantie bij de militairen in een inzetgebied.¹⁷

Vervolgens is er een belangrijk verdrag, de Haagse Conventie 1954 en 1999, dat het leger op missie verplicht zorg te dragen voor de bescherming van al het cultureel erfgoed in het missiegebied. Dit wordt ondersteund door verschillende artikelen in andere verdragen als de Geneefse Conventie 1948. Ten slotte verplicht het UNESCO 1970 verdrag de militairen plunderen van erfgoed te voorkomen.¹⁸

- *Pre-, Peri- en Post-conflict*

Analytisch gezien kan samenwerking met militairen plaats vinden voor, tijdens en na een conflict (Pre-Conflict, Peri-Conflict en Post-Conflict). Het schema is ontwikkeld analoog aan de verschillende fasen in risico management. Om een ramp te bestrijden moeten maatregelen genomen worden ter preventie, voorbereiding, respons en herstel. Echter zowel in de humanitaire hulpverlening, de conflict studies en erfgoed hulpverlening is voornamelijk sprake van rehabilitatie of reconstructie in de post-conflict situatie en wordt relatief weinig aandacht besteed aan de andere fasen.

Voor militaire samenwerking betekent dit dat het voor sommigen misschien wel een optie is om vooraf in vreedstijd militairen te trainen bijvoorbeeld in Quick Damage Assessment, Cultural Awareness of summier erfgoed behoud. De militairen zelf willen heel graag getraind worden. Daarnaast heb ik heel duidelijk gemaakt dat van niemand verlangd kan worden zich in oorlogsgebieden te wagen om zijn werk te doen. Maar het kan natuurlijk wel. Duidelijk zal zijn dat er meer opties zijn behalve post-conflict reconstructie.

- *3 Fasen in Post-Conflict & Post-Disaster*

Voor UNESCO NL heb ik het vorige model verder uitgewerkt.¹⁹ Hierbij is de ontwikkeling gevolgd om bij beleidsontwikkeling op het gebied van rampenbestrijding, het onderscheid tussen conflict en natuurramp te verminderen door te spreken over Post-Conflict and Post-Disaster situaties (PCPD). De rol die cultuur in deze fase kan spelen heb ik analoog aan de verschillen tussen Ontwikkelingswerk en Humanitaire Hulpverlening onderscheiden in 3 fasen:

1. Noodhulp – Aandacht schenken aan de culturele aspecten van noodhulpverlening
2. Reconstructie – Hoofdzakelijk richten op de culturele aspecten van reconstructie; culturele infrastructuur, educatie, dialoog, etc.
3. Gemeenschapontwikkeling – Promoten van kunst en cultuur als essentiële elementen van ontwikkeling

Militairen moeten volgens het internationaal recht tijdens een conflict (Peri-Conflict) Noodhulp bieden als andere partijen hiertoe niet in staat zijn. In de Post-conflict fase hebben de militairen hun missie beëindigd maar ze moeten wel met deze fase rekening houden in hun 'exit-strategy'.

- *Richtlijnen*

Erfgoed experts zijn niet de enigen die in een conflict gebied werken.²⁰ Ik vroeg mij af in hoeverre noodhulpverleners in situ met militairen samenwerken. Hiervoor zijn duidelijke richtlijnen opgesteld waarvan de belangrijkste de zgn. Oslo Guidelines - Guidelines on the Use of Military and Civil Defence Assets in Disaster Relief is.²¹ Aan de basis van deze richtlijnen liggen de gedragscode van het Rode Kruis (1994) en de humanitaire charter en minimum standaards voor noodhulp zoals opgetekend in The Sphere Project (2004).²² Om verschillende redenen liggen de humanitaire principes – humaniteit, onpartijdigheid, neutraliteit, onafhankelijkheid - onder druk. De rampen zijn complexer geworden, de hulpverlening is gepolitiseerd en de 3-D politiek heeft sterk aan populariteit gewonnen.²³ In de praktijk betekent dat humanitaire organisaties steeds meer met militairen bij een ramp, dus ook in een conflictgebied, geconfronteerd worden. Uitgaande van de veranderde werkelijkheid om ons heen heb ik voorgesteld om ook richtlijnen op te stellen over de (mogelijke) samenwerking tussen militairen en erfgoed experts. De noodzaak om de 'cultural space' voor elke partij af te bakenen is hoog.²⁴ Omdat ik het voorstel in Dublin tijdens de WAC6 heb

gedaan heb ik ze de Dublin Guidelines genoemd. De richtlijnen moeten nog verder ontwikkeld worden maar in 2011 heb ik een voorzet gegeven (Teijgeler, 2011).

Tot slot

Ik heb gedurende 10 jaar bij tijd en wijle het uniform aangetrokken. Uiteindelijk heeft het nooit lekker gezeten, soms was het te groot en soms te klein. Ik heb de gruwelijkheden van een oorlog meegemaakt en kan niet anders dan respect hebben voor de vaak jonge soldaten die onder extreme omstandigheden nog het hoofd koel kunnen houden. Door het leger heb ik aan vele onderhandelingstafels kunnen zitten en kunnen meebeslissen over mensen in nood. Ik heb sommige delen van het verleden kunnen redden zodat de mensen beter hun toekomst kunnen vormgeven. Maar ik heb ook met lede ogen moeten toezien hoe andere delen van het verleden respectloos vernietigd werden.

Het debat heb ik binnen de krijgsmacht en met mijn collega's node gemist. De meeste soldaten schuwen het intellectuele debat hoewel het hogere legerkader academisch gevormd is. Het leger treedt op en is gericht op actie, op het slagveld is geen tijd voor overleg. Uiteindelijk voel ik mij het best thuis achter mijn bureau omringd door mijn boeken. Misschien zal ik het leger nog eens van advies dienen over het behoud van cultureel erfgoed, maar dan in burger en als burger.

René Teijgeler
contact: rene.teijgeler@planet.nl

Korte bibliografie

Boas, Franz (1919), Scientists as Spies. In: *The Nation* 20 December 1919.

McFate, M. (2005), Anthropology and Counterinsurgency: The Strange Story of their Curious Relationship. In: *Military Review*, March/April 2005, pp. 24-38.

Price, D. H.. (2000), Anthropologists as Spies. In: *The Nation* 2 Nov 2000.

Price, D. H. (2002), Past Wars, Present Dangers, Future Anthropologists. In; *Anthropology Today* # 18/1, February 2002

Price, D. H. (2002), Lessons from Second World War anthropology. In; *Anthropology Today* # 18/3, June 2002

Russell, B. (1952), Science and War. In: Bertrand Russell, *The Impact of Science on Society*. Unwin Books, pp.67-71.

'The Sphere Project' (2004), *The Sphere Handbook 2004: Humanitarian Charter and Minimum Standards in Disaster Response*. Oxfam Publishing, Oxford

Teijgeler, R. (2011), Archaeologist under pressure: neutral or cooperative in wartime. In: (Peter Stone (ed.) *Cultural Heritage, Ethics and the Military*. The Boydell Press, Woodbridge, pp. 86-112²⁵

Teijgeler, R. (2009a), Response to "Relations between Archaeologists and the Military in the Case of Iraq" [by John Curtis]. In: *Papers from the Institute of Archaeology (PIA)*, # 19. London, University College of London, pp. 19-23.

Teijgeler, R. (2009b), *Afghan Political Parties: a short outline*. Report ISAF RC South, 12 July 2009. Unclassified.

Teijgeler, R. (2008), Embedded archaeology. An exercise in self-reflection. In: (Stone, Peter and Joanne Farchakh Bajjaljy [eds.]) *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*. Woodbridge, Boydell & Brewer, pp. 173-182.

Teijgeler, R. (2006), Preserving cultural heritage in times of conflict (2006). In: (G. E. Gorman and Sydney J. Shep, [eds.]) *Preservation Management for Libraries, Archives & Museums*. London, Facet, 2006, pp.133-165

Tyrrell, Marc W.D. (2007), Why Dr. Johnny won't go to war: Anthropology and the global war on terror. In: *Small Wars Journal* # 7, February 2007.

¹ Hij noemde hen niet bij naam. Pas veel later zijn de namen bekend geworden.

² zie Boas, 1919

³ In 2003 werd op de jaarvergadering van de AAA een resolutie aangenomen om de uitsluiting van Franz Boas van de vereniging ongedaan te maken (Price, 2000)

⁴ Het 6de World Archaeological Congress (WAC) vond plaats op 29 juni tot 4 juli 2008 in Dublin, Ierland. Zelf gaf ik drie presentaties op verschillende sessies die over de relatie tussen Archeologie/Cultureel erfgoed en Militairen gingen.

⁵ Wikipedia bevat een aardig overzicht met veel literatuurverwijzingen over HTS:

http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Terrain_System

⁶ Voor meer informatie zie de website van de [Landmacht](#) en een promo op [YouTube](#).

⁷ Met missiegebied worden die gebieden bedoeld waar het Nederlands leger als onderdeel van een internationale (militaire) missie aan meedoet.

⁸ Bij de start was CIMIC Cultuur met name gericht op cultureel erfgoed. Later is de afdeling met andere interessegebieden uitgebreid. De huidige afdeling heet CIMIC, Cultural Affairs & Education.

⁹ Zie mijn publicaties [Preservation of archives in tropical climates. An annotated bibliography](#). Paris, The Hague, Jakarta: International Council on Archives, National Archives of the Netherlands, National Archives of the Republic of Indonesia, 2001 en [Writing a Disaster Plan: Identifying Risk](#). In: (Wellheiser, J.G. and Nancy E.Gwinn [eds]) *Preparing for the Worst, Planning for the Best: Protecting our Cultural Heritage from Disaster. Proceedings of a special IFLA conference held in Berlin in July 2004*. München, K.G.Saur. 2005, pp. 137-145.

¹⁰ Voor de details zie mijn lezing [So yesterday was the burning of books. Wartime in Iraq](#). Lecture held at the Pre-conference Responsible Stewardship towards Cultural Heritage Materials, Kopenhagen, 11 August 2005. Published online at *The Iraq War & Archaeology*. An Archaeos, Inc., Documentation and Information Project.IW&A Documents 5 on October 5, 2005

¹¹ Voor meer over de ISAF missie zie de websites van de [NATO](#) en [Wikipedia](#)

¹² Dat is misschien niet helemaal waar omdat ik mede om mijn kennis van Afghanistan door het lokale UNESCO kantoor ben gevraagd om een [plan te maken om de kunstroof te bestrijden](#). In 2013 zal ik helpen het plan te realiseren.

¹³ De Nederlandse deelname aan de missie in Irak was mogelijk nadat enkele maanden na de inval de UN Security Council de missie had gesanctioneerd. In feite kon de UN niet anders.

¹⁴ Deze voorwaarde werd een serieus argument toen op het 6de WAC congres het gerucht ging dat enkele Amerikaanse collega's door hun overheid gevraagd waren een lijst van Iraans erfgoed samen te stellen. Blijkbaar ter voorbereiding op een mogelijk militair ingrijpen. De lijst zou dan gebruikt worden voor een 'Protected Target List,' een lijst van niet aan te vallen en te bombarderen doelen. Bijna alle aanwezigen waren het erover eens dat geen medewerking aan zo'n unilateraal verzoek verleend kon worden. Daarnaast zou medewerking aan zo'n lijst kunnen bijdragen aan vergoelijking van een dergelijke (preventieve) aanval op Iran.

¹⁵ Tijdens de Afghaanse verkiezingen in 2009 heb ik een rapport geschreven over de Afghaanse politieke partijen, zie Teijgeler 2009b. Terwijl ISAF de verkiezingen moest begeleiden had niemand op het hoofdkwartier informatie verzameld over het politieke systeem en de partijen die daar een rol in speelden. Het rapport was gebaseerd op openbare bronnen die ik grotendeels op internet vergaard had.

¹⁶ In Afghanistan ben ik gevraagd om naar een peiling te kijken die uitgevoerd was door een Afghaanse onderzoeker. Het vermoeden van fraude kon ik bevestigen doordat ik verstand had van statistische analyse.

¹⁷ Tegenwoordig gebruiken de Nederlandse militairen internationale richtlijnen om goede noodhulp te verlenen, zie 'The Sphere Project,' 2004.

¹⁸ Zie voor details Teijgeler, 2006.

¹⁹ Nederlandse UNESCO Commissie: Expert meeting on Culture in Post-conflict and Post-disaster Situations Hotel Arena , Amsterdam, 16 November 2007.

²⁰ Vermeldingswaard is het feit dat er tot nu toe nauwelijks erfgoed specialisten in een rampgebied aanwezig zijn geweest.

²¹ Voor details zie de referenties in Teijgeler, 2011.

²² Zie noot 22

²³ De gedachte achter 3D politiek is dat conflictoplossing alleen kans van slagen heeft als er tegelijkertijd maatregelen genomen worden op zowel het terrein van Defensie, Ontwikkeling als Diplomatie.

²⁴ Analoog aan 'humanitarian space,' die onder sterke druk staat, spreek ik hier van 'cultural space.' Dit is het terrein dat cultuur en erfgoed bestrijkt in een rampgebied en waar verschillende actoren in de noodhulpverlening met elkaar concurreren.

²⁵ Alle publicaties van mijn hand zijn te lezen op mijn website [Culture in Development](#)